

УДК 398:801.81(477.63/65)

Марія Марфобудінова
(Дніпропетровськ)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ НОВОТВОРЧОСТІ У ФОЛЬКЛОРІ НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

У статті з'ясовано певні інновації в сучасному побутуванні й продукуванні фольклору на Дніпропетровщині (на матеріалах фольклорних експедицій Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: записи другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст.).

Ключові слова: Нижня Наддніпрянина, фольклор, мистецтво, фольклорна експедиція, народне мистецтво, народна культура, культурні зв'язки.

В статье раскрыты некоторые инновации в современном бытовании и продуцировании фольклора на Днепропетровщине (на материалах фольклорных экспедиций Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара: записи второй половины ХХ в. – начала ХХІ в.).

Ключевые слова: Нижнее Поднепровье, фольклор, искусство, фольклорная экспедиция, народное искусство, народная культура, культурные связи.

Based on the materials of the Oles Honchar Dnipropetrovsk National University folkloric expeditions, the author ascertains some aspects of innovations in modern existence producing of folklore in Dnipropetrovsk Region (records date from the mid- to late XXth century up to the early XXIst century).

Keywords: Lower Over Dnipro Land, folklore, art, folkloric expedition, folk art, popular culture, art communication

Однією з найактуальніших проблем сучасної української фольклористики, на що звертає особливу увагу Р. Кирчів, є з'ясування місця і ролі фольклору ХХ – початку ХХІ ст. в духовному житті народу й загальній системі української культури. У зв'язку із цим актуалізується, зокрема, проблематика взаємовпливів міської та сільської культури.

У сучасній українській фольклористичі позиціонується також проблема джерельної бази, соціально-комунікативної природи фольклору. Під подібним кутом зору існують дослідження О. Бріциної, Р. Кирчева, І. Коваль-Фучило, М. Дмитренка; у регіональному вимірі частково проблеми розвитку фольклору Нижньої Наддніпрянщини відбито в доробку В. Буряка, М. Долгова, І. Павленко, Л. Стрюк, К. Фролової, В. Чабаненка.

Фольклорний простір Нижньої Наддніпрянщини характеризується досить широкою розмаїтістю; до особливостей перебігу фольклорних та постфольклорних процесів належить співіснування й змішування в побуті віддалених регіональних традицій українського фольклорного простору, а також іноетнічних нашарувань.

Як зазначає Р. Кирчів, «Важливим і необхідним є дослідження змін у тягос-

ті фольклорної традиції, її модифікації, трансформаційних процесів і нових нашарувань» [3, с. 10]. Досвід збирання фольклору (максимально охоплюючи всю територію Дніпропетровської області) дозволяє зробити деякі проміжні висновки про особливості його побутування. Ідучи від практики фольклоротворення в сучасний період, можемо відзначити певні сталі тенденції, характерні для Нижньої Наддніпрянщини, зокрема Дніпропетровщини. Сучасна усна мистецька комунікація вбирає в себе більшість фольклорних жанрів, проте наймобільнішими, такими, що перебувають у стані постійного доповнення й оновлення, є ті, які синхронно фіксують соціальні реалії через особисті переживання, переплавляючи незрідка «анекдотичну реальність» в анекдоти, приказки, прислів'я, короткі пісеньки-частівки, жартівливі пісні. Усі названі жанри представлені в сучасному фольклорі регіону досить потужно. Якщо порівнювати записи з різних районів Дніпропетровської області 1960–1970-х років і записи 1990–2000-х років, то ця соціальна складова стає ще виразнішою, доповнюється й наповнюється репертуаром 1930-х років, який рідко виходив назовні в записах фольклору часів «застою». Усна

народно-політична творчість, на думку Є. Пащенко, у 1920–1930-х роках «має особливе значення як своєрідний приклад “авангардизму” в фольклорі, оскільки вона йде попереду тих політичних протверезінь, що почали реалізовувати себе тільки в кінці советської доби» [5, с. 7].

Саме така, політично загострена складова у фольклорі Нижньої Наддніпрянщини представлена в записах фольклору тоталітарної доби М. Семенка [4].

На початку 1990 – у 2000-х роках ця «замовчувана» чи «рідко згадувана» складова місцевого фольклору представлена в численних сучасних (!) записах. У збірці «Калита» [2, с. 366–370] – загалом 39 зразків. Наведемо лише деякі з них:

1. Встав би батько Махно –
Не дав би комуністам
Хліб мужицький відібрати
І в комуні їсти.
2. Сидить баба на мосту,
Чухає коросту,
В 33-му году
Не буде колгоспу.
3. Буксир ходить попід хати,
Щоб у людей хліб забрати.
Буксир добре старається,
Мужик під тином валяється

(записано від Л. А. Куц, 1932 р. н.,
с. Лозове Петропавлівського р-ну
Дніпропетровської обл.).

Своєрідна «реактуалізація» пережитого позначилася й на продукуванні соціально загострених куплетів часу новітнього. Так, від респондентів з Томаківського району Дніпропетровської області записано 16 частівок про перебудову [2, с. 377–379]. Наведемо одну з них:

Щодня ціни піднімають –
Доведеться пропадять.
Мабудь, скоро, як ведмеді
Лапу будемо смоктать [2, с. 379].

Своєрідним продовженням фольклорної традиції оповідок про чужих («німців», «москалів», «циган» та ін.), засвідченої записами фольклористів XIX ст. (зокрема І. Манжури), є сучасні оповідки про іноземців.

Так, поточна фольклорна свідомість фіксує оповідки про голландців (с. Калинівка, респондент Дворніченко Л. С., записи 2006 р.); розповіді про німців як

засновників поселень (с. ім. Рози Люксембург, Широкивський район, кілька носіїв – 2010 р.), інколи трапляються оповідки про євреїв.

Досить потужно в записах 1990–2000-х років на Дніпропетровщині виступають згадки про війну 1941–1945 років, причому офіційно наснажені, сказати б «народні» фольклорні тексти із заздальгідь розставленими акцентами сусідять з воєнними побутовими історіями, іноді настільки яскравими у своїй безпосередності й широті, що мозаїчна картинка часу здобуває нові, несподівані барви й ракурси. Наприклад, бувальщина про чоботи (запис 2010 року, Верхньодніпровський район). Розлогість оповіді не дозволяє навести її повний текст. Проте суть полягає в тому, що дві селянки пішли після бою по чоботи й почали знімати їх з одного, як їм здавалося, загиблого. Те, що трапилося далі – їхня розмова про можливість віднести окремо ноги додому й там уже зняти чоботи з ніг, – і реакція «загиблого» своєю парадоксальністю схожі на анекдот, але виражають реальність, а не задану реалістичність. Таких «непричесаних» воєнних і повоєнних історій у 1990–2000-х роках зібрано чимало. Ці свого роду «новотвори» («реактуалізовані історії») становлять певну частину сучасного фольклорного сердовища Нижньої Наддніпрянщини.

Потребують подальшого з'ясування й аналітичного осмислення ті процеси, які відбуваються у царині побутування традиційного фольклорного репертуару та його сучасного функціонування. Навіть побіжний, суто статистичний погляд, на масив старовинних народних пісень (судячи з порівняння наслідків експедиційних записів у районах області в 1960-х, 1970-х, 1990-х та 2000-х роках на одній і тій же території) суттєво трансформується. Частково цієї проблеми торкався у своїх дослідженнях В. Буряк [1], увівши навіть до певної частини новотворів свій термін «передфольклор».

Незважаючи на те що в 1990-х роках експедиційний матеріал поповнився призабутими взірцями народної творчості, значна частина пісень з фольклорного спадку краю, яка ще побутувала в 1960–1970-х роках, нині уже практично не відтворюється у живому побуті взагалі, а ті старовинні пісні, які ще згадуються респондентами, значно редуковані – до трьох,

чотирьох, іноді двох куплетів, які можуть пригадати інформатори. Серед таких, що вже практично не відтворюються, назвемо такі: «Дуб зелений, зелененький», «Ой яка я нещаслива», «Зійди, зійди, місяченьку», «Ой Семене, Семеночку», «В полі коло дуба виросла тополя», «Чого мила приунила», «Занедужав мій миленький», «Загуляв чоловік у шинку», «Коло милого дворочка»... Цей перелік досить великий. Якщо тексти внесених до збірників пісень ще якось можна відтворити, то віднайти мелодію до таких пісень дуже важко, а інколи й неможливо, і це безумовна втрата.

Немало дослідників звертали увагу на те, що нинішні пісні становлять своєрідну імпровізовану контамінацію з кількох подібних за сюжетом, які респондент пригадує асоціативно. Ще однією тенденцією поточного фольклоротворення є вихолощення символіки в нових взірцях популярних у народі пісень. Сучасна народна жартівлива пісня продукується як конкретна побутова картинка. Серед них досить популярні на Дніпропетровщині жартівливі пісні «Сватай мене мужичок» (різні варіанти), «Буряки я копала» (з варіантами), «На городі бур'яни», «Ой казала баба діду», «Несе теща воду», «Ой ви любі спогади», «Ой мамо, що буде» («На городі чорна редька») (записи з більшості районів області), «А я чорнява» («Продав лісник зеленого дуба»), «Вийшла заміж молодою» (записи 2006–2012 рр.). Усі названі пісні нерідко лунають зі сцени у виконанні різних самодіяльних фольклорних колективів.

У постійному русі перебуває новочасне наповнення традиційних весільних віншувань, наприклад: «Дарую матроску рябеньку, щоб жилося миленько», «Дарую гроші бомажні, щоб були поважні» [2, с. 282].

Увесь весільний обряд у його сучасному трансформованому вигляді, зберігаючи окремі локальні особливості, засвідчені багатьма записами впродовж 1990–2010-х років, наповнюється певними новими рисами. Наприклад, у с. Мирюлівка Широківського району окремі прикмети й повір'я з інших регіонів (зокрема Волині) уплітаються в обов'язкові моменти місцевої традиції. У Покровському районі є досить вдалі адаптації весільного звичаю до сучасності в роботах місцевих авторів, зокрема, директор Просянського Будинку культури Н. Макотер

у 2011 році створила сценарій весілля з урахуванням місцевих традицій.

Значна частина переселенців з Волині, Івано-Франківщини за останні півстоліття вплинули на наповнення фольклорного репертуару. Не є новотворами, але відносно новими для регіону окремі популярні пісні, як-от «Це було на Волині», весільна «Вже би була їхала», численні коломийки (записи 1970-х років, зокрема в Солонянському р-ні). Разом з тим більш віддалене в часі переселення з Курської та Брянської областей (с. Новокурське, с. ім. Рози Люксембург, Широківський район) майже не представлене фольклорними взірцями, які розчинилися в українському фольклорному просторі.

Водночас у селах Нова Дача, Богданівка Павлоградського району проявляється високий етнічний статус; там не лише зберігаються зразки старовинного російського фольклору, але й продукуються новотвори, зокрема частівки.

Значну частину новотворів констатуємо в жанрі сучасних народних анекдотів і усмішок. Таких було зібрано понад сто, проте соціально чи політично загострених у період 1960–1970-х років і дещо пізніше в записах дуже мало. Маємо переважно панораму буденного життя народу, незрідка це ситуативні побутові картинки, побудовані на грі слів чи кумедності ситуацій. Соціальна критика, безумовно, існувала, а твори політично загострені залишилися в усному побутуванні, респонденти не виявили бажання повідомляти їх учасникам експедицій. Таким чином, у наш час значення повторних експедицій не втрачає актуальності, оскільки такий моніторинг дозволяє якісніше дослідити процеси еволюційних змін «з максимальним охопленням новітньої верстви відповідного матеріалу» [3]. Вважаємо, що цікавим і показовим є факт поповнення сучасного народного анекдоту на означуваній території аматорською творчістю місцевих жителів. Такі твори зафіксовано, зокрема, у с. Преображенка Межівського району, с. Личкове Магдалинівського району, с. Богуслав Павлоградського району та ін.

Елементи новотворення спостерігаємо в піснях, у певному осучасненні давніх зразків, наприклад, у Широківському районі популярна пісня «По дорозі шум-шум», у якої є автор. Поштовхом до новотворів для В. Д. Тараненка, 1934 р. н.,

є окремі рядки призабутих старовинних народних пісень. Автор характеризує свої пісні як «нечувані», слухачі сприймають його твори як народні.

Лишається популярним жанр балади, зокрема створеної за подіями війни та повоєнного часу. Мовна тканина творів – суржик, що вказує й на певні соціальні акценти, – війна не як локальне українське явище, а ширше – усієї тодішньої країни; інша тенденція у русі власне баладного жанру – перенесення центру ваги з трагедії кохання на трагедію людського буття. Найчастіше – це вивіряння почуттів родини у зв'язку з пораненням чи каліцтвом солдата. Жінка чи кохана виступають як зрадниці, діти (переважно дівчата) – як вірні до останнього подиху. Серед таких балад – «Тихо над річкою Волгою», «Ой у полі на горбочку», «В одном городе близ Саратова». Інформатор коментує улюблені пісні: «Про війну, це дуже пісні хороші, це було плачуть баби і плачуть усі». Зрідка трапляються пісні солдатські (новотвори, орієнтовно 40-х років ХХ ст.), наприклад, «Ой трава ти зелена»; серед нових пісень – соціально-побутова «Самогонку гнала» (про трагічні перспективи

материнської старості) (записи з Покровського району, 2011 р.).

Можна відзначити також тенденцію переосмислення окремих куплетів старовинних пісень, своєрідне їх осучаснення.

Такий панорамний огляд новотворчості, безумовно, не вичерпує всіх точок докладання зусиль в означеній тематиці, проте є спробою виокремлення тих жанрів, у яких новотворчість засвідчена більш яскраво.

Література

1. Буряк В. Сучасна народна пісенність Придніпров'я – генезис поетичних форм образної свідомості : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Д., 1992. – 17 с.

2. Калита: Збірка фольклорно-етнографічних матеріалів / [М. Марфобудінова, О. Хоменко, В. Карпович, З. Маріна]. – Д. : Ліра, 2012. – Т. 1–2. – 476 с.

3. Кирчів Р. Двадцять століття в українському фольклорі / Р. Кирчів. – Л. : Інститут народознавства НАН України, 2010. – 536 с.

4. Семенко Ю. Народне слово. – Л., 1992.

5. Український політичний фольклор / упорядкув., передмова, коментарі Є. М. Пашенка. – К. : Видавець Микола Дмитренко, 2008. – 100 с.